

Надежда ДИМИТРОВА
Национална агенция за курикулум и оценяване,
Република Молдова

ОБУЧЕНИЕТО ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК И ЛИТЕРАТУРА В РЕПУБЛИКА МОЛДОВА

Nadejda DIMITROVA
National Agency for Curriculum and Evaluation, Republic of Moldova

TEACHING BULGARIAN LANGUAGE AND LITERATURE IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA

The article presents the process of teaching Bulgarian language and literature. It identifies the main objectives, approaches and problems in teaching this subject at the contemporary stage in the Republic of Moldova. In the process of teaching Bulgarian language and literature, the linguistic approach is a priority, as it is one of the most effective approaches aimed at developing and improving the abilities and skills for the realization of intercultural communication by studying language as a cultural phenomenon.

Keywords: teaching a native language; teaching a foreign language; linguo-cultural approach; multicultural environment; native culture; dialogue of cultures.

Обучение по български език и литература (интегриран курс) в Република Молдова на учениците от български произход се провежда повече от 30 години.

Учениците, изучаващи предмета „Български език и литература“, основно принадлежат към българския етнос в Република Молдова. Преобладаващата част от тях владеят разговорен български език на равнище диалект. Това са ученици от селищата с компактно население от български произход (предимно в район Тараклия). Работата в училище се насочва към т. нар. рационално учене на езика, при което придобитият речев опит в условията на диалектна среда се използва за овладяване и усвояване на книжовната форма на езика.

За градската среда, където българското население не живее компактно и където етническото многообразие е наложило руския език като език на общуване, изучаването на българския език се осъществява в неродна езикова среда. При тези обстоятелства на учителя по български език и литература му се налага да използва в преподаването на българския език методи, характерни за чуждоезиковото обучение. Задачата е да се постигне образователен минимум, разбиран като система от знания за езика, комуникативноречевни умения, идейно-светогледни възгледи за българския език и българската литература.

При тези условия задачата на учителя е да преобразува, развива и обогатява езика на учениците чрез нови социолекти, регистри и кодове в съответ-

ствие с книжовната норма и стиловете, в които тя функционира. Учителят по български език и литература, за да постигне целите на обучението, използва както елементи от методиката на родноезиковото обучение, така и на чуждоезиковото.

През изминалия период (1989–2022 г.) от специалистите (преподаватели във висши учебни заведения, учители от начално, гимназиално, лицейско ниво) бяха осмислени условията и особеностите на преподаване на тази дисциплина в мултикултурна среда (Демирева 2017; Демирева 2002; Кара 2017; Рацеева 2010; Стоянова 2004).

Едно от най-обемните и задълбочени изследвания по проблема на обучението по български език и литература в поликултурна среда е докторската дисертация на Елена Рацеева „Проблема сохранения и развития этнической идентичности подрастающего поколения болгар Республики Молдова на современном этапе“. Кишинев, 2010. Авторката отбелязва, че основна цел на образованието в поликултурното общество е интеграцията на етнокултурните идентичности в хармонично цяло. Но се подчертава, че тук се изключват асимилацията и сегрегацията, а се цели дълбокото осъзнаване от представителите на българския етнос на своята идентичност (Рацеева 2010: 44–60).

Обучението по роден език и литература в мултикултурна среда предполага самореализация чрез избора на ценностите, чрез определяне на собствената идентичност, чрез отношението към другия. Върху какво трябва да се поставят акцентите при изучаване на родния език и литература в общ етноидентификационен план в поликултурното общество?

Основният вектор на съвременното образование като процес и като резултат – това са родната култура и диалогът с другите култури. Днес в научната литература като актуални се разглеждат следните образователни модели: интеркултурно образование, поликултурно, мултикултурно. Фактически това са синоними. Но реално вниманието се фокусира върху диалога между културите. За българите в Република Молдова това са молдовска, руска, гагаузка, украинска култура. Диалогът с другите култури е възможен само въз основата на добре формирани компетенции в собствената (българска) култура и тогава – като познавателен интерес към другия.

Ще подчертаем, че пак става дума за лингвокултурологична и етнокултурна компетенция, които трябва да бъдат реализирани на няколко образователни нива:

когнитивно (знания), *дейностно* (умения и навици), *креативно* (творческа дейност) и *емоционално-ценностно* (опит в емоционално-ценностните отношения).

За да се разбере по-добре сложността и проблемите на обучението по роден език и литература на българите в Република Молдова и да се актуализира точно културологичният (лингвокултурологичният) подход, трябва да отчитаме социокултурната реалност в българската среда, което е свързано с историята на българската диаспора в Република Молдова, с особеностите на

родния език в диалектния му вариант, на самата етническа среда, с историята и опита на преподаването на съвременния български книжовен език.

В съвременния етап в Република Молдова в съответствие със законодателството българите имат възможност да изучават майчиния си език. Обучението по български език и литература в учебните заведения на Република Молдова се осъществява в съответствие с изискванията на Курикулумите за 1. – 4., 5. – 9. и 10. – 12. клас. (Български език и литература: Curriculum național: Clasele 5–9: Curriculum disciplinar: Ghid de implementare // Ministerul Educației, Culturii și Cercetării al Republicii Moldova. – Chișinău : Lyceum, 2020; Български език и литература: Curriculum național: Clasele 10–12: Curriculum disciplinar: Ghid de implementare / Ministerul Educației, Culturii și Cercetării al Republicii Moldova. – Chișinău : Lyceum, 2020.). В 28 училища предмета „Български език и литература“ изучават над 5000 ученици. В гимназиалната и лицейската степен предмета преподават учители с висше образование. Сред тях има завършили „Българска филология“, има и преквалифицирали се от друга специалност за преподаватели по български език. Има учители с висша, първа и втора дидактическа степен. Мнозина от тях са минали курсове за подготовка в Република Молдова и Република България.

Курикулумът по български език и литература за обучение на учениците от български произход в Република Молдова е организационно-методически документ, който набелязва етапите за постепенна и целенасочена реализация на целите и задачите, заложиени в Стандарта (1. – 4., 5. – 9. клас и 10. – 12. клас).

Задачите на Курикулума по български език и литература произтичат от целите и задачите на езиковото и литературното обучение, формуирани в Стандарта. Курикулумът е съобразен със статута на предмета „Български език и литература“ в учебния план – задължителен. Курикулумът е предназначен за авторите на учебниците и за учителите по български език и литература от начална, гимназиална и лицейска училищна степен. Периодично този документ се модернизира поради динамиката в образователните процеси в училището (2010, 2018, 2019) и съобразно с практиката на преподаване на родния език в условията на мултикултурна и полилингвална среда.

Модернизираният Курикулум по български език и литература (2019), като част от системата на Националния курикулум, се базира върху конструктивистката теория, която преодолява противоречието в образователната система между образованието и обучението, между учителя и ученика, като разглежда в хармонично единство теорията на възпитанието и теорията на обучението, предлагайки проектирането на дейността като възпитание и обучение в единството им. Модернизираният курикулум предлага определени промени с акцентирание върху компетенциите, формулирайки техните съставки като единици на компетенции, които ще заменят сложните, понякога на няколко нива, субкомпетенции, формуирани в предишните варианти на Курикулума.

Новите акценти в дидактическата концепция още повече са функционално ориентирани към културологичния и лингвокултурологичния подход, ед-

накво са ефективни както за езиковото, така и за литературното образование. Постановката, че в процеса на усвояването на родната словесност учениците усъвършенстват не само езиковата, речевата, комуникативната, но също така и етносоциокултурната, интеркултурната и социалната компетентност, води към актуализиране на потенциала на предмета за формиране на ценностни ориентири и поведенчески модели на успешната личност. Защото именно в рамките на предмета български език и литература има възможност да се възпроизведат ценностните модели на етносистемата в различните времена и епохи, да се изгражда българската етнопредстава, например за любов, семейство, деца, щастие, хармония; да се предава културният и емоционалният опит на българския народ, неговият ментален свят; да се осмисля как авторът превръща индивида в личност, как е представена личността в единението ѝ със социалната, културната и етническата общност, какво е взаимодействието им в рамките на националното и общочовешкото битие.

В основата на модернизирания Курикулум по български език и литература (2019) за гимназиална и лицейска степен е заложен компетентностният подход.

По учебния план на Министерството на образованието и изследванията предметът „Български език и литература“ за всички училища с български контингент учещи се се преподава по 3 часа седмично. Само в лицейските класове с хуманитарен профил за български език и литература се предвиждат по 4 часа седмично, докато в класове с реален профил остават по 3 часа. В отделни учебни заведения е възможно задълбочено преподаване на етнокултурния компонент. За тази цел в училището се изработва индивидуален план, който се утвърждава в Министерството на образованието и изследванията. Училищният предмет „История, култура и традиции на българския народ“ се преподава в рамките на 1 час седмично на български език от 1. до 9. клас. За началното звено има курикулум, но учебници са издадени само за 1. и 2. клас. Този учебник се използва като помагало също така в 3. и 4. клас. Създаден е курикулумът по предмета „История, култура и традиции на българския народ“ за гимназиалните класове (5. – 9. клас), но все още не е одобрен от Националния консилиум по курикулумите. Не са създадени учебници по този предмет за 3. – 9. клас. Недостатъчна е теоретичната подготовка на учителите, които преподават този предмет. Учителите имат нужда от курсова квалификация по предмета, липсват им учебници по история на България и помагала с информация за празници, обичаи, традиции на българите. Днес в местата с компактно българско население не всички деца имат възможност да изучават майчиния си език в детските градини (в редица селски детски градини от Тараклийски, Кантемирски, Кахулски, Каушански, Леовски район и АТО Гагаузия). Трябва да се организират курсове в България за повишаване на квалификацията на предучилищните педагози по време на учебната година, като се предвиди система от посещения в българските детски градини; да се осигури учебнопознавателна и художествена литература на български език за детските градини; да се изда-

дат христоматии по български език и литература и методически помагала за детските градини, които вече са разработени, но не са издадени поради липса на финанси. Днес българската диаспора в Република Молдова се сблъсква с още един много сериозен проблем – оптимизация в сферата на доуниверситетското образование. Като резултат на тази реформа редица селски училища, в които се изучава български език и литература, от Тараклийски, Кантемирски, Кахулски, Каушански, Леовски район може да бъдат закрити поради малък брой ученици. Обединяването на тези училища с други руски или молдовски училища ще лиши децата българчета от изучаването на майчиния им език.

И все пак специалистите по български език и литература, преподавателите в училищата се стремят да реализират в процеса на обучението целите, които са формулирани в теоретичната част на Курикулумите, в редица изследвания, в публикуваните резултати на опита на учителите. В сборника „Преподаване на българския език в Република Молдова: опит и перспективи. Научна конференция (Кишинев, 4 и 5 ноември 2016 г)“, Кишинев, 2017, са публикувани редица интересни материали, свързани с лингвокултурологичната основа при преподаването на предмета „Български език и литература“. Както отбелязва Кирилка Демирева: „В съответствие с целите на литературното образование, заложен в нормативните документи, обучението по български език и литература преследва не само знането на езика и знания за литературната класика, но и докосване до културните модели и нрави на българите, изградени, изграждащи се, осъществяващи се в и чрез езика. [...] Спецификата на лингвокултурологията произтича от разбирането за диалога между различните сфери на културата или по-конкретно за диалога между езика и различните прояви и форми на културата. Така литературата като форма на културата чрез своето основно изразно средство – езика, предоставя богати възможности за използване на лингвокултурологичния подход в образователния процес. Като източник за етнокултурологични знания и разбирания можем да разглеждаме и фолклора на българите от Бесарабия, съхранили или създали свои словесни етнокултурни модели. Важно място в образованието например има работата с пословици и поговорки, чийто език може да бъде аксеологически интерпретиран в съпоставителен план с този на други народи, с които българите в Молдова се намират във вековно съжителство“ (Демирева 2017: 40).

Кирилка Демирева обръща внимание на това, че в един урок по литература стигаме до понятието синергетика (съвместно действащ) в лингвистиката. „Тя се разглежда като особен подход, нов мироглед и познавателен модел, а не като теория. В центъра е човекът като субект на познанието“ (Димитрова 2017: 23). В контекста на казаното идеите за прилагане на лингвокултурологичен подход в литературното образование (и не само) са реално осъществими само ако учителят е мотивиран и има компетенциите да води лицеистите в света на литературното познание. Свободата да мислят и разсъждават, неограничени от строгите теоретични постановки, безспорно ще увлече лицеистите в един процес на осмисляне на културното наследство в нов социален кон-

текст, на възникване на нови ценностни полета. Като какъв се (само)определя човекът чрез своя език, как човешкият фактор се проявява в езиковите процеси? Въпроси, антропоцентрични по своята същност. Лингвокултурологичният подход търси отговорите в триадата „език – национална личност – култура“. В нейната орбита е остойностяването на личността, за което образованието е отговорно“ (Демирева 2017: 41).

Учителите, споделяйки опита си при преподаването на предмета български език и литература в днешните български училища в Република Молдова, подчертават редица частни и общи моменти и постановки. „Все още има много проблеми, част от които са свързани с особеностите на преподаване в средата, която едновременно е диалектна и полиетническа. Особено актуален е въпросът за ролята на родния диалект в обучението по книжовен български език. Голяма част от учениците, изучаващи български език и литература, са от български семейства или живеят в селата с компактно българско население. За тях диалектът е родният език, а книжовната норма се възприема до голяма степен като чужда. Поради това ролята на преподавателя по български език и литература е, от една страна, да внуши на учениците уважение към родния диалект, благодарение на който се е съхранила българската етническа общност в чуждоезикова среда, да открие особеностите на този диалект, като наблегне на фонетичните, морфологичните и лексикалните разлики между него и съвременния български книжовен език. Същевременно трябва да се обясни, че съвременният български книжовен език е резултат от дейността на писатели и учени в продължение на повече от век и половина, че той съдържа особености на различни диалекти, без да отразява един-единствен диалект. Изучаването на книжовната норма е акт на приобщаване към съвременната българска културна общност, без да се пренебрегват родните корени. Владееенето на книжовната норма наред с родния диалект е не само белег на образованост, но и израз на етническо самочувствие. Друг проблем, който трябва да решават преподавателите по български език и литература, е изчистването на чуждоезиковото влияние, резултат от мултикултурната среда, в която живеят учениците. Проблемът с интерференцията в езика на населението на Тараклийския район не засяга само българската диаспора, а е характерен за всички етнически групи. Най-силно е влиянието на руския език, който и досега е най-често езикът на междуетническо общуване в районите със смесено население. Усвояването на книжовната норма на българския език обаче е необходимо да бъде съпътствано с открояване на характерните грешки, допускани под влияние на диалектната или полиетническата среда“ (Делибалтова 2017: 44).

Учителите подчертават, че има редица проблеми при овладяването книжовните норми на съвременния български език, което ще се преодолее чрез различни методически похвати, за да се стигне до други задачи от по-високо ниво. „Все повече се засилва интересът към проблемите на изучаването и преподаването на българския книжовен език в селищата на Република Молдова. Традиционната основа на училищния курс – структурно-семантичното оп-

исание на езика, което е необходимо за *овладяване на езиковите норми, се допълва за сметка на комуникативния и културологическия аспект*. Как да се овладее книжовната норма на българския език, как свободно да се общува с хора от диаспората, как бързо и вярно да се превключват кодовете? Този проблем възниква още при първото влизане в клас както у ученика, така и у учителя. За да се преодолеят диалектните отклонения в речта, трябва най-напред да бъдат самите отклонения изтъкнати и изведени на преден план и на тяхна основа да се гради работата за овладяване на книжовната норма“ (Гайдаржи 2017: 47).

В редица публикации (напр. Рацеева 2010: 56) още от самото начало на преподаване се обсъждат въпроси и проблеми на методиката на преподаване на родния език в българската диаспора, подчертава се необходимостта да се отчитат особеностите на етноезиковата ситуация и *да се развива в българистиката специално приложно направление (дял) – обучение по съвременен български език и литература на представителите на диаспората*.

В контекста на училищното преподаване трябва да се говори не само за преподаването на езика, но и на фолклора и литературата, тоест за словесността като цяло. Естествено, това доста ще усложни задачата, защото предполага не само овладяването на нормите на съвременния български книжовен език в условията на диаспората, но и координиране задачите на езиковото и литературно обучение като необходим сложен инструмент на самоидентификация и етническо и лингвокултурно самосъзнание – средства за развитие на личността. Всичко това представлява значителен проблем.

Марияна Георгиева в своя автореферат на докторската си дисертация пряко посочва сложностите на осъществяването на образователната политика на България в диаспората: „Изминалите 200 години създадоха трудно преодолими езикови, исторически, културни и психологически дистанции ... Един от възможните пътища за съкращаване на тази дистанция се явява изучаване на българската литература и формиране в съзнанието на младите хора на недостигащия (отсъстващ) образ на българския свят, българската картина на света и по такъв начин да се съдейства на националната им идентификация“ (Георгиева 2009: 40). Ще добавим, че същата задача се решава и при прилагане на лингвокултурологичния подход в преподаването на български език и литература.

Трябва да отбележим, че добри резултати в това отношение постигат учителите (като на познавателно, така и на емоционално ниво), които възприемат субекта на обучението в цялата му сложност (българин по народност, гражданин на Република Молдова, ученик в училище с руски език на обучение), имат представа за особеностите на образователната среда и въз основа на всичко това по-адекватно възприемат целите и задачите в изучаването на родната литература и на съвременния български език в диаспората. В това отношение особено трябва да се отбележи опитът на Кирилка Демирева, който беше реализиран в непосредствената ѝ работа в Теоретичния лицей „Васил

Левски“, гр. Кишинев, а също и представен в редица теоретични разработки и в учебно-дидактически материали.

В науката се смята, че на гимназиално образователно ниво се усвояват нормите и ценностите, които влизат в съдържанието на родната национална културна традиция. Ако говорим за следващото образователно ниво, то тук вече става възможно да се провежда сравнителен анализ на различни културни традиции, да се формира представа за многообразието на човешките култури и за диалога като единствения начин за тяхното съвместно съществуване и взаимодействие. При това на първи план излизат теоретичната подготовка в сферата на хуманитарни науки, диалогът с културата, интеграцията на знанията в цялостната картина на света.

Но относно нашата ситуация, за усвояване на културни знания за своя и за чуждия етнос, смятаме, че основите за възприемане на своята национална култура могат да се формират вече от гимназиално образователно ниво. Това не противоречи на психолого-педагогическите постановки за възрастовите особености в развитието на учениците:

1. За разбирането на другия е необходимо образно-емоционално възприятие, което е характерно за гимназиалното образователно ниво;

2. Самата българска култура – ярък пример на разнообразие (контакти с другостта) – регионално, диалектно, което се проявява чрез битовите форми, облеклото, фолклорните текстове и др.

3. Културата на бесарабските българи се явява като друга по отношение на българската култура в метрополията, а в Република Молдова – е част (в по-широк смисъл) от бесарабската култура, за която е характерна поликултурност на средата, в която тя съществува (Рацеева 2010: 60).

БИБЛИОГРАФИЯ

Български език и литература: Curriculum național: Clasele 5–9: Curriculum disciplinar: Ghid de implementare/ Ministerul Educației, Culturii și Cercetării al Republicii Moldova. – Chișinău: Lyceum, 2020 // **Balgarski ezik i literatura:** Curriculum național: Clasele 5–9: Curriculum disciplinar: Ghid de implementare/ Ministerul Educației, Culturii și Cercetării al Republicii Moldova. – Chișinău: Lyceum, 2020.

Български език и литература: Curriculum național: Clasele 10–12: Curriculum disciplinar: Ghid de implementare/ Ministerul Educației, Culturii și Cercetării al Republicii Moldova. – Chișinău: Lyceum, 2020 // **Balgarski ezik i literatura:** Curriculum național: Clasele 10–12: Curriculum disciplinar: Ghid de implementare/ Ministerul Educației, Culturii și Cercetării al Republicii Moldova. – Chișinău: Lyceum, 2020

Гайдаржи 2017: Гайдаржи Н. Проблеми на преподаването и изучаването на българския език в селищата на район Тараклия. // Преподаване на българския език в Република Молдова: опит и перспективи. Научна конференция (Кишинев, 4 и 5 ноември 2016 г). Кишинев, 2017, с. 47–60 // **Gaidarji 2017:** Gaidarji N. Problemi na prepodavaneto i izuchavaneto na balgarskiya ezik v selishtata na rayon Taracliya. // Prepodavane na balgarskiya ezik v Republika Moldova: opit i perspektivi. Nauchna konferentsiya (Kishinev, 4 i 5 noemvri 2006 godina). Kishinev, 2017, s. 47–60.

Георгиева 2009: Георгиева, М. Емоционално-образно значение на думата в анализа на художествения текст в литературнообразователния дискурс на български език в Република Молдова»: Автореферат на дисертацията за присъждане степен „доктор“ по научна специалност Педагогика. София, 2009. 40 с // **Georgieva 2009: Georgieva, M.** Emotsionalno-obrazno znachenie na dumata v analiza na hudojestveniya tekst v literaturoobrazovatelniya diskurs na balgarski ezik v Republika Moldova: Avtoreferat na disertatsiyata za prisajdana stepen „doktor“ po nauchna spetsialnost Pedagogika. Sofia, 2009.

Делибалтова 2017: Делибалтова М. Родноезиковото обучение в Тараклийски район – проблеми и перспективи // Преподаване на българския език в Република Молдова: опит и перспективи. Научна конференция (Кишинев, 4 и 5 ноември 2016 г). Кишинев, 2017, с. 42–46. // **Delibaltova 2017: Delibaltova M.** Rodnoezikovoto obuchenie v Tarakliyski rayon – problemi i perspektivi // Prepodavane na balgarskiya ezik v Republika Moldova: opit i perspektivi. Nauchna konferentsiya (Kishinev, 4 i 5 noemvri 2006 godina). Kishinev, 2017, s. 42–46.

Демирева 2002: Демирева К. Обучението по български език и литература в Молдова. В: Български език и литература, 2002, №1, София, с. 12–18. // **Demireva 2002: Demireva K.** Obuchenieto po balgarski ezik i literatura v Moldova. V: Balgarski ezik i literatura, 2002, №1, Sofia, s. 12–14.

Демирева 2017: Демирева К. Учебните помагала по български език и литература за лицейските класове в Молдова. Идеи за лингвокултурологичен подход в образователния процес // «Преподаване на българския език в Република Молдова: опит и перспективи. Научна конференция (Кишинев, 4 и 5 ноември 2016 г)». Кишинев, 2017, с. 36–41. // **Demireva 2017: Demireva K.** Uchebnite pomagala po balgarski ezik i literatura za litseyskite klasove v Moldova. Idei za lingvokulturologichen podhod v obrazovatelniya protses // Prepodavane na balgarskiya ezik v Republika Moldova: opit i perspektivi. Nauchna konferentsiya (Kishinev, 4 i 5 noemvri 2006 godina). Kishinev, 2017, s. 42–46.

Димитрова 2017: Димитрова Н. Обучението по български език в Република Молдова на съвременния етап: достижения и проблеми // Преподаване на българския език в Република Молдова: опит и перспективи. Научна конференция (Кишинев, 4 и 5 ноември 2016 г). Кишинев, 2017, с. 15–27. // **Dimitrova 2017: Dimitrova N.** Obuchenieto po balgarski ezik v Republika Moldova na savremenniya etap: dostijeniya i problemi // Prepodavane na balgarskiya ezik v Republika Moldova: opit i perspektivi. Nauchna konferentsiya (Kishinev, 4 i 5 noemvri 2006 godina). Kishinev, 2017, s. 15–27.

Кара 2017: Кара Н.В. Проблема интеркултурного образования и воспитания в полилингвальной среде // Язык болгар Молдовы: история и современность. Chisinau, 2017, с. 184–191. // **Kara 2017: Kara N. V.** Problema interkulyturnogo obrazovaniya i vospitaniya v polilingvalinoy srede // Yazyk bolgar Moldovy: istoriya i sovremennosty. Chisinau, 2017, s. 184–191.

Рацеева 2001: Рацеева Е. Относно етнокултурните особености на бесарабските българи. В: Литературата, 2001, № 1, София, с. 191–202. // **Ratseeva 2001: Ratseeva E.** Otnosno etnokulturnite osobenosti na besarabskite balgari. V: Literatura, 2001, № 1, Sofia, s. 191–202.

Рацеева 2010: Рацеева, Е. Проблема сохранения и развития этнической идентичности подрастающего поколения болгар Республики Молдова на современном этапе. Кишинев, 2010 // **Ratseeva 2010: Ratseeva E.** Problema sohraneniya i razvitiya

etnicheskoii identichnosti porastayushego pokoleniya bolgar Respubliki Moldova na sovremennom etape. Kishinev, 2010.

Стоянова 2004: Стоянова Т. П. Мультикультурное образование как средство социальной интеграции. Международные стандарты и их использование в Республике Молдова. В: *Educatia Multiculturala ca Mijloc de Management Diversitatii și de Integrare in Societate Polietnica. Materiale conferinței*. Chișinău: Vector, 2004, с. 119–125.
// **Stoyanova 2004: Stoyanova T.P.** Mulytikulyturnoe obrazovanie kak sredstvo sotsialnoy integratsii. Mejdunarodnye standarty i ih ispolyzovanie v Respublike Moldova. V: *Educatia Multiculturala ca Mijloc de Management Diversitatii și de Integrare in Societate Polietnica. Materiale conferinței*. Chișinău: Vector, 2004, с. 119–125.